

Тетяна ЗУБЧЕНКО,

викладачка професійно-технічного училища № 26,
Кременчук, Україна

e-mail: tanazubcenko475@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0002-8403-8235>

Арсеній СТЕЦЕНКО,

здобувач освіти
Відокремленого структурного підрозділу
«Аграрно-економічний фаховий коледж
Полтавського державного аграрного
університету»,
Полтава, Україна

e-mail: arsiansi2009@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0003-6711-0247>

Tetiana ZUBCHENKO,

Lecturer at Vocational School No 26,
Kremenchuk, Ukraine

Arsenii STETSENKO,

Student at the Separated Structural Unit
"Agrarian-Economic Professional College
Poltava State Agrarian University",
Poltava, Ukraine

Культурно-пропагандистська діяльність Організації українських націоналістів в окупованому Кременчуці на Полтавщині (1941–1943 рр.)

Стаття аналізує ідеологічні засади й практичну діяльність осередків і похідних груп Організації українських націоналістів, що сприяли пробудженню національної свідомості та розвитку культурного життя Кременчука в умовах окупації під час Другої світової війни. Особливу увагу приділено постатям Дмитра Барковського та Михайла Щепанського, чия праця та самопожертва стали прикладом незламності духу. На основі публікацій у місцевій періодичній пресі за 1941–1943 рр., спогадів та архівних матеріалів висвітлюються методи пропаганди, культурно-освітня діяльність і трагічні наслідки репресій проти членів ОУН з боку нацистської влади. Автори репрезентують діяльність осередків ОУН в окупованому Кременчуці на Полтавщині як органічний складник українського визвольного руху, що поєднував боротьбу проти зовнішніх ворогів із формуванням ідеї незалежної соборної держави.

Ключові слова: Організація українських націоналістів, «Дніпрова хвиля», Кременчук, Друга світова війна, державотворення.

Cultural and Propaganda Activities of Ukrainian Nationalists in Occupied Kremenchuk, Poltava Region (1941–1943)

The article analyses the role of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) in the state-building processes of the Ukrainian people during World War II, with a special emphasis on the activities of its cells in the city of Kremenchuk, Poltava region. In the context of the modern Russia-Ukraine war and the rethinking of historical memory, the study of the regional specifics of the resistance movement in Eastern Ukraine acquires special significance. The purpose of the study is to analyze the cultural and propaganda activities of OUN cells in occupied Kremenchuk. The authors examine the mechanisms of using legal institutions — the periodical press, the museum, and educational structures — as instruments for countering totalitarian propaganda and forming national consciousness in a region that had been under prolonged Soviet ideological influence. The methodological basis of the research includes a comprehensive content analysis of the occupation newspaper «Dniprovskia Khvyliia» combined with the study of memoirs and archival documents of the Soviet special services. The article reconstructs the strategies of "soft power" used by the nationalist underground. The study highlights the biographies and activities of key local figures — Dmytro Barkovsky, director of the Kremenchuk Local Lore Museum, and Mykhailo Shchepansky, editor of the «Dniprovskia Khvyliia». It is established that OUN activity in the city was not limited to political agitation but focused on the "cultural front": the return of the Ukrainian language to public administration,

the popularization of national symbols, and the restoration of historical memory. Special attention is paid to the underground's rescue mission, specifically the network involving military translators for liberating prisoners of war through the fabrication of documents. The novelty of the research lies in introducing little-known facts about the interaction between the OUN and the local intelligentsia into scientific circulation. The authors conclude that despite brutal repressions by the Nazi administration in 1942, the cultural and educational activities of nationalists in Kremenchuk succeeded in laying the spiritual foundations for the revival of Ukrainian identity on the Left Bank.

Keywords: Organization of Ukrainian Nationalists, "Dnipro Wave" («Dniprovska Khvyliya»), Kremenchuk, World War II, state formation.

В умовах сучасної російсько-української війни й переосмислення історичного минулого особливої ваги набуває дослідження «гуманітарного складнику» руху опору — здатності українців зберегти національну ідентичність в умовах бездержавності. Якщо військово-політична стратегія Організації українських націоналістів (ОУН) висвітлена в історіографії достатньо широко, то регіональні особливості «культурного фронту» націоналістичного підпілля на Сході та в Центрі України, зокрема на Полтавщині, залишаються малодослідженими. У цій розвідці увагу акцентовано саме на інформаційно-просвітницькому аспекті діяльності ОУН у Кременчуці: використанні легальних інституцій (преси, музею, освіти) як інструментів протидії ворожій пропаганді та формування національної свідомості населення, що зазнало тривалого впливу радянської ідеології. Вивчення цих механізмів «м'якої сили» в умовах жорсткого окупаційного режиму дає змогу заповнити прогалини в розумінні соціальної бази руху Опору на Лівобережжі України.

Історіографія діяльності ОУН досить розлога й різноманітна. Теоретичні засади та інституційний розвиток організації проаналізовано у працях Валерії Цицхвая («Формування ідеї українського націоналізму...»)¹, Світлани Лісіної («Правові документи ОУН...»)² та колективній монографії Інни Ярощук, Софії Заремби й Аріни Дем'яненко³. Особливості підпільної боротьби та ідеологічного вишколу розкриті у розвідках Олеси

Ісаюк⁴, Ярослава Яремка й Марії Головчанської⁵, Ярослава Лисейка й Романа Мельника⁶ та Петра Параняка⁷. Однак для нашої розвідки першочергове значення мають праці полтавських істориків, зокрема Лева Євселевського, чий напрацювання, попри певний ідеологічний відбиток часу, містять цінний фактаж про окупаційний період у місті⁸. Дослідження Віктора Ревегука («Полтавщина в роки радянсько-німецької війни», «Похідні групи ОУН(м) на Полтавщині») дають фактологічну базу щодо мережі підпілля в області⁹. Соціокультурний зріз життя окупованого міста, необхідний для розуміння умов праці оунівців, надала Ганна Капустян¹⁰. Біографічні дані про ключові фігури кременчуцького підпілля

⁴ Ісаюк О. Мережа спротиву членів ОУН(б), ув'язнених у концтаборі Аушвіц: приклад трансформації тактики виживання в тактику спротиву на основі досвіду підпільного протистояння. *Новітня доба* / гол. ред. М. Романюк. 2019. Вип. 7. С. 108–123. DOI: <https://doi.org/10.33402/nd.2019-7-108-123>

⁵ Яремко Я.П., Головчанська М.І. Національно-визвольний рух крізь призму українського військового лексикону. *Сучасні тенденції розвитку наукових досліджень: тези III Міжнародної науково-практичної конференції*, 17–19 жовтня 2024 р. Бостон, 2024. С. 492–501.

⁶ Лисейко Я.Б., Мельник Р.П. Ідейне становлення та діяльність Петра Федоріва до початку Другої світової війни. *Гілея. Науковий вісник: зб. наук. пр. / шеф-ред. В.П. Андрущенко*. Київ, 2018. Вип. 139 (12), ч. 1. С. 80–63.

⁷ Параняк П.Р. Проблеми політичної толерантності в ідеях митрополита Андрея Шептицького. *Сучасна наука в мережі Internet: тези наукової конференції*, 27 лютого — 1 березня 2014 р. Київ, 2014.

⁸ Євселевський Л.І. Кременчук в роки Великої Вітчизняної війни. До 50-річчя визволення Кременчука від німецько-фашистських загарбників. Кременчук: Кременчуцька міська друкарня, 1993. 45 с.

⁹ Ревегук В. Полтавщина в роки радянсько-німецької війни. Полтава: Дивосвіт, 2010. 292 с.; Його ж. Похідні групи ОУН(м) на Полтавщині (1941–1942). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. ред. М. Литвин. 2014. Вип. 24. С. 158–166.

¹⁰ Капустян Г. Повсякдення в окупованому Кременчуці (1941–1943 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2017. № 53. С. 376–384.

¹ Цицхвая В.М. Формування ідеї українського націоналізму на початку ХХ ст. та створення ОУН. *Вісник Сковородинівської академії молодих учених: зб. наук. пр. / гол. ред. Ю.Д. Бойчук*. Харків, 2021. С. 217–221.

² Лісіна С. Правові документи ОУН: офіційні джерела діяльності націоналістичної організації. *Проблеми гуманітарних наук: зб. наук. пр. Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / гол. ред. Ю. Стецик. Дрогобич, 2021. № 8 (50). С. 170–185. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.8/50>

³ Ярощук І., Заремба С., Дем'яненко А. Вплив ОУН на формування української національної ідентичності. *Current Problems of the Development of Science: Trends and innovations: тези 19 Міжнародної науково-практичної конференції*, 13–16 травня 2025 р. Осло, 2025. С. 141–146.

узагальнені у публікаціях Олександра Клімова¹¹, Юрія Заїки¹² й Олександра Христенка¹³.

Важливим складником джерельної бази дослідження є безпосередньо матеріали окупаційної преси, зокрема газети «Дніпрова хвиля»¹⁴, статті з якої є самостійними історичними джерелами, що дають змогу проаналізувати зміст і методи націоналістичної пропаганди. Суттєво розширюють джерельну базу спогади одного з керівників підпілля Євгена Стахів, зафіксовані як у його мемуарах «Крізь тюрми, підпілля й кордони»¹⁵, так і в інтерв'ю, опублікованому в газеті «Молодь України»¹⁶, що допомагає верифікувати події зсереди руху. Доповнюють картину архівні документи каральних органів, зокрема протоколи допитів з фондів СБУ, що висвітлюють кадрові призначення в окупаційній адміністрації¹⁷.

Метою статті є висвітлення культурно-пропагандистської діяльності регіональних осередків ОУН у Кременчуці в умовах нацистської окупації 1941–1943 рр.

Організація, що постала у 1929 р., від початку спиралася на сувору конспірацію, водночас розгортаючи широку видавничу діяльність для мобілізації молоді¹⁸. Нормативно-правові засади руху фіксувалися у програмних документах і періодиці¹⁹, а стратегічною метою було визначено побу-

дову соборної держави, що закріпив Великий збір 1939 р.²⁰ Спираючись на ідеологію інтегрального націоналізму Д. Донцова²¹, націоналісти використовували революційні методи боротьби²². Радикалізація дій у 1930-х роках, зокрема політичні атентати²³, викликала гострі дискусії в суспільстві та реакцію церкви, проте кульмінацією цього етапу стало проголошення Акта відновлення Української Держави 30 червня 1941 року²⁴.

Незадовго до початку німецько-радянської війни Організація українських націоналістів почала готувати спеціальні похідні групи — об'єднання політично свідомих людей, покликаних створювати на місцях органи самоуправління. Їхньою метою було згодом інтегруватися в структури майбутньої незалежної української держави²⁵. З початком німецько-радянської війни ці групи, загальною чисельністю від 2,5 до 4 тисяч учасників, вирушили із Західної України на східні терени. Їхній шлях до Слобожанщини й Донбасу пролягав через Полтавщину.

Поширення ідеології ОУН на Полтавщині мало свою специфіку, зумовлену тривалим перебуванням регіону під тотальним впливом радянської пропаганди й репресивної машини. Населення, травмоване колективізацією та Голодомором, потребувало не лише політичних гасел, а й відновлення національної ідентичності. Тому учасники похідних груп обрали тактику «ідеологічного просвітництва» — вони апелювали до історичної пам'яті часів Української Народної Республіки й визвольних змагань 1917–1921 рр., які на Полтавщині мали глибоке коріння. Головним завданням стало залучення до співпраці місцевої інтелігенції — вчителів, лікарів, агрономів, які, попри радянський тиск, зберегли український сентимент. Саме через них ідеї державної самостійності транслювалися широким верствам населення.

Одним із керівників похідних груп ОУН(м) був Ярослав Якимець. У складі цих формувань були й уродженці Полтавщини — колишні учасники визвольних змагань 1917–1921 рр., свого часу змушені емігрувати. Так, у середині липня 1941 р. на Схід подалися Іван Гармаш, Григорій Падалка, брати Юрій та Денис Матвіїв, Іван Прохврат, Степан Шахрай, Володимир Бідик

¹¹ Клімов О. ОУН та УПА на Полтавщині. *Інтернет-видання «Полтавщина»*. URL: <https://poltava.to/news/5516/> (дата звернення: 08.08.2025).

¹² Заїка Ю. Дмитро Барковський — борець за незалежність, діяч підпілля ОУН у Кременчуці, вірний син України. *Інтернет-видання «Полтавщина»*. URL: <https://poltava.to/project/7456/> (дата звернення: 10.08.2025).

¹³ Христенко О. Маловідомі сторінки життя професора С.Ю. Гаєвського (Єпископа Силвестра). *Наукова спадщина вченої Віри Жук (1928–2008): тези Всеукраїнської науково-практичної конференції*, 12 квітня 2023 р. Полтава, 2023. С. 590–607.

¹⁴ Апостол М. Вожді Українського Народу. *Дніпрова хвиля*. 1941. 26 жовтня. № 1. С. 2.; Дніпровий І. Герб і Прапор України. *Дніпрова хвиля*. 1941. 16 листопада. № 6. С. 3.; Дніпровий І. Товариство «Просвіта». *Дніпрова хвиля*. 1941. 16 листопада. № 6. С. 3.; Олешко Б. Наше народне ім'я. *Дніпрова хвиля*. 1941. 4 грудня. № 11. С. 2.; Герман І. Сільськогосподарські ресурси України. *Дніпрова хвиля*. 1941. 7 грудня. № 12. С. 2.

¹⁵ Стахів Є. Крізь тюрми, підпілля й кордони. *Повість мого життя*. Київ: Рада, 1995. 318 с.

¹⁶ Штанько С. То що ж було у Краснодоні? «Сподіваємося, нас почують», або Ще раз про таємниці «Молодої гвардії»: інтерв'ю з Є. Стаховим. *Молодь України*. 1993. 27 квітня.

¹⁷ Протокол допиту Д.С. Дмитренка відділом військової контррозвідки «Смерш». 16 лютого 1944 р. Служба архівного забезпечення Управління Служби безпеки України в Полтавській області (далі — САЗ УСБУ в Полтавській області). Спр. 6440. Арк. 17.

¹⁸ Ісаюк О. Мережа спротиву... С. 108–123. DOI: <https://doi.org/10.33402/nd.2019-7-108-123>

¹⁹ Лісіна С. Правові документи ОУН... С. 170–185. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.8/50>

²⁰ Цицхвая В.М. Формування ідеї... С. 217–221.

²¹ Ярошук І., Заремба С., Дем'яненко А. Вплив ОУН на формування... С. 141–146.

²² Яремко Я.П., Головчанська М.І. Національно-визвольний рух... С. 492–501.

²³ Лисейко Я.Б., Мельник Р.П. Ідейне становлення... С. 80–63.

²⁴ Деяк Т., Гайовий М. До 84-ї річниці створення ОУН. *Трибуна*. URL: <https://tribuna.org.ua/novyny/do-84-jrichnytsi-stvorennya-oun/> (дата звернення: 08.08.2025).

²⁵ Клімов О. ОУН та УПА... URL: <https://poltava.to/news/5516/> (дата звернення: 08.08.2025).

і Марія Безпалова. У вересні 1941 р. в Полтаву було переведено голову вінницького обласного проводу ОУН Василя Ярового (Бойко, Микола) та очільницю жіночого обласного проводу (її ім'я залишилося невідомим). Тим часом у Києві 5 жовтня 1941 р. зусиллями представників української інтелігенції, учасників революції 1917–1921 рр. і членів ОУН(м) було створено Українську національну раду (УНР), яку очолив професор Микола Величківський. Її завданням було репрезентувати українське населення перед окупаційною німецькою владою, дбати про економічне життя, культуру та інші сфери. Основою цієї інституції мали стати обласні та районні ради, що об'єднували всі державотворчі українські сили. Радянську систему рад пропонувалося трансформувати, надавши їй національно-державницького змісту²⁶. На Полтавщині представниками УНР виступали Богдан Онуфрик і Петро Чуй. Їм було доручено залучати патріотично налаштованих українців до створення органів місцевої адміністрації при окупаційній владі, що давало змогу легально поширювати ідеї державності. Окрім того, вони ініціювали формування молодіжних спортивних товариств «Січ», осередків Українського Червоного Хреста та громад Української автокефальної православної церкви. Варто зазначити, що Богдан Онуфрик і Петро Чуй прибули з націоналістичною літературою, портретами Симона Петлюри, Євгена Коновальця і Андрія Мельника з підписом «Символи боротьби за Україну», а також Конституцією УНР 1919 р., яку демонстрували лише перевіреним людям.

Перша зустріч представників УНР із місцевими активістами відбулася в Полтаві у кабінеті Петра Чуя, а далі продовжилася на квартирі Федора Борківського в Карпінському провулку. Участь у ній узяло близько 15 осіб. Там лунали заяви, що за підтримки Німеччини, як це було у 1918 р., можна буде створити українську державу та армію, а колгоспи ліквідувати й повернути землю селянам. Борківський повідомив, що він офіційно представляє УНР на Полтавщині, і закликав присутніх до активної роботи на благо України. Учасники зустрічі склали присягу на вірність Україні, отримали портрети Мельника й символіку із зображенням Тризуба. Було сформовано обласну раду УНР на чолі з Федором Борківським, уродженцем Полтави 1902 р., який мав вищу фінансову освіту. Петро Чуй, родом із Волині, паралельно займався формуванням місцевих поліцейських підрозділів. Він вимагав від поліцаїв носити Тризуб і синьо-жовті пов'язки на лівій руці вище ліктя. До кінця 1941 р. полтавська поліція ще мала український характер, проте 17 грудня німецькі жандарми заарештували більшість її складу, звинувативши у націоналізмі.

²⁶ Реверук В. Полтавщина в роки... С. 190–221.

Чуя пізніше затримали в Кременчуці, жорстоко катували, але розстрілу він уникнув. Український Червоний Хрест у Полтаві став легальною організацією, навколо якої гуртувалося оунівське підпілля. Спогади Ганни В'юн свідчать, що українське національно-визвольне підпілля, тоді репрезентоване обома течіями ОУН, мало значну підтримку серед місцевої інтелігенції та громадськості. Однак навесні 1942 р., після передачі Полтавщини під управління німецької цивільної адміністрації та входження її до складу рейхкомісаріату «Україна», розпочалися масові репресії проти національно свідомого населення²⁷.

Протягом тривалого часу про українське націоналістичне підпілля в Кременчуці говорили лише пошепки. Багато учасників визвольного руху, які віддали своє життя за ідею незалежної України, так і залишилися безіменними героями. Лише після проголошення незалежності України дослідники-краєзнавці почали поступово дошукуватися правди, долаючи десятиліття замовчувань і радянської пропаганди. Перші обережні згадки з'явилися на початку 1990-х років у публікаціях доктора історичних наук Лева Євселевського, який наголошував: «В окупованому Кременчуці діяла організація українських націоналістів»²⁸, а серед її провідників були навіть працівники місцевого краєзнавчого музею. Підпільники вели як антикомуністичну роботу, так і антифашистську, пояснюючи необхідність боротьби за незалежність України в умовах тоталітарних режимів.

У Кременчуці поширення націоналістичної ідеології набуло виразного культурно-просвітницького забарвлення. Місцевий осередок ОУН зробив ставку на відновлення національної пам'яті через легальні установи, що давало змогу охопити широке коло населення. Стратегія полягала у «м'якій українізації» публічного простору: поверненні української мови в діловодство й освіту, організації виставок про забутих героїв визвольних змагань, популяризації національної символіки. Така діяльність не лише протидіяла радянським міфам, а й готувала ґрунт для відновлення української державності, формуючи запит на незалежність серед пересічних містян.

Одним із помітних представників кременчуцького руху Опору був Дмитро Барковський (1907 р. н., Полтавщина). Після закінчення Кременчуцького педагогічного технікуму він певний час працював учителем у сільських школах Донеччини, а згодом разом із родиною повернувся до Кременчука. Показово, що його діти отримали промовисті українські імена — Мирослава й Олесь, а сам Барковський у повсякденні принципово послуговувався лише українською

²⁷ Реверук В. Похідні групи ОУН(м)... С. 158–166.

²⁸ Євселевський Л.І. Кременчук в роки... 45 с.

мовою. У період німецької окупації Кременчука (1941–1943) він долучився до діяльності краєзнавчого музею, де обійняв посаду директора, а пізніше працював науковим співробітником історичного відділу й відділу мистецтв. Саме в цей час музей перетворився на осередок українського культурно-історичного життя: тут влаштовували виставки, присвячені подіям революції 1917–1921 рр., діяльності УНР та Четвертому Універсалу. Значне місце відводилося експозиціям про Тараса Шевченка, Симона Петлюру, Євгена Коновальця; проводилися заняття з етнографії, популяризувався український фольклор, налагоджувалася тісна співпраця з товариством «Просвіта».

У роки німецької окупації Барковський долучився і до визволення військовополонених українців: разом із сестрою Марією Давидівною, дружиною Ольгою Григорівною та місцевою учителькою Марією Ткаченко він клопотався про їх звільнення, особливо тих, хто мав родини в навколишніх селах. Це відбувалося на тлі страшних злочинів: у Кременчуцькому концтаборі за два роки загинуло близько 97 тисяч полонених і мирних жителів — цифра, співмірна з жертвами, які за вісім років забрали Бухенвальд і Дахау. Водночас Барковський активно працював у сфері культури: створив оригінальну українську абетку, підтримував зв'язки з редактором газети «Дніпрова хвиля», куди регулярно дописував. Незадовго до хвилі арештів на шпальтах газети з'явилася його публікація під символічною назвою «Лунай, рідна мова, дзвени, рідна пісня!», у якій із сумом зазначалося, що дехто з тих, хто називає себе українцем, у щоденному житті послуговується виключно російською мовою²⁹. Діяльність Дмитра Барковського та його однодумців стала переконливим свідченням того, що навіть в умовах окупації український національний дух знаходив способи зберігати й плекати ідею державної незалежності.

Вплив української інтелігенції в окупованому місті не обмежувався лише культурно-просвітницькою роботою, а поширювався й на сферу адміністративного управління. Про це свідчать матеріали архівної кримінальної справи № 6440 щодо бургомистра Кременчука Д. Дмитренка. З протоколів допитів стає відомо, що його призначення на цю посаду відбулося за безпосередньої протекції авторитетних діячів, які співпрацювали з новою владою. Зокрема, Д. Дмитренко згадував, що отримав перше доручення — провести облік учителів — від професора С. Гаєвського, який очолював міський відділ освіти. Успішне виконання цього завдання, а також підтримка з боку редактора газети «Дніпрова хвиля» Михайла

Щепанського стали вирішальними факторами: саме ці двоє діячів рекомендували німецькій адміністрації кандидатуру Д. Дмитренка на посаду очільника міста³⁰.

«Михайло Щепанський — журналіст, борець, людина» — зі статті з таким заголовком в одному з номерів кременчуцької газети «Інформаційний бюлетень» за листопад 1999 р. кременчужани вперше познайомились з цим представником українського національного руху. Народився М. Щепанський у 1908 р. у Кам'янці-Подільському. Ми не знаємо, яку освіту мав Михайло, але він працював у радянських часописах і перед війною був членом редакції місцевої газети у Кам'янці-Подільському. Після початку Другої світової війни М. Щепанський разом із сім'єю був змушений виїхати на схід СРСР. Але дорогою втік і заховався у Кременчуці. В окупованому німцями місті Щепанський очолив редакцію газети «Дніпрова хвиля». За короткий час він зробив із газети трибуну української самостійницької думки. «Дніпрова хвиля» — кременчуцький округовий воєнний часопис. Тираж цього видання сягав близько 19 тисяч примірників. Газета виходила протягом майже двох років — від жовтня 1941 р. і до середини війни. Спочатку головним редактором був М. Щепанський, а з 1942 р. керівництво редакцією перебрав В. Тарасів. Часопис друкувався спершу тричі, а згодом двічі на тиждень. Формат випуску становив 30×40 см: спочатку на чотирьох, а згодом на двох шпальтах. Один номер вартував 50 коп. Основний зміст газети був спрямований на пропаганду «нового порядку», встановленого німецькою владою на окупованих територіях. Значне місце зпосідали повідомлення про перемоги Вермахту на фронті, а також матеріали з «головної квартири фюрера» (рис. 1).

Нерідко друкувалися статті німецьких офіцерів, які підкреслювали «визвольну місію» Рейху щодо українського народу. Водночас на шпальтах з'являлися публікації, що викривали злочинну політику радянської влади, — примусову колективізацію, розкуркулення та Голодомор 1932–1933 рр. Так, у спогадовому нарисі П. М'якушки «Село над Дніпром» змальовувалася жахлива картина трагедії: восени 1932 р. в умовах суцільної колективізації села втрачали останній хліб, людей силою заганяли в колгоспи. Автор згадував нескінченні скарги селян, їхні прокляття, а також смерть від голоду, що косила цілі села у 1933 р. Він описував, як у 1934 р. на місці колишнього життя лишалися руїни й покинуті домівки, де заводилися птахи та хижакі³¹.

³⁰ Протокол допиту Д.С. Дмитренка... САЗ УСБУ в Полтавській області. Спр. 6440. Арк. 17.

³¹ Капустян Г. Повсякдення в окупованому Кременчуці... С. 376–384.

²⁹ Заїка Ю. Дмитро Барковський — борець... URL: <https://poltava.to/project/7456/> (дата звернення: 10.08.2025).

виконувала не лише інформаційно-пропагандистську функцію, але й слугувала важливим інструментом популяризації українських національних символів, пробудження історичної пам'яті та підтримки культурно-просвітницького руху на Полтавщині. У № 11 від 4 грудня 1941 р. Борис Олешко в статті «Наше народне ім'я» наголошує на давності та органічності назви «Україна» в національній свідомості. Він посилається на літописні згадки 12 ст., а також на усну народну творчість — думи, історичні пісні та обрядову поезію. Автор зазначає, що назва «Україна» не лише окреслювала територію, а й уособлювала долю народу, його боротьбу та прагнення до волі. Олешко підкреслює виняткове значення фольклорної спадщини, наводячи приклади дум з часів татарських набігів і пісень періоду Визвольної війни 1648–1657 рр. Символіка червоної калини в пісенному тексті постає як образ духовного відродження та надії на відновлення державності. Через поєднання історичних фактів і уснопоетичної традиції автор утверджував ідею про тяглість української національної ідентичності, про нерозривний зв'язок землі, народу й культурної спадщини³⁶.

Такі публікації на шпальтах «Дніпрової хвилі» формували історичну пам'ять, закорінювали відчуття єдності українців і легітимізували саме поняття «Україна» в умовах, коли радянська влада всіляко обмежувала чи спотворювала його зміст.

У № 12 від 7 грудня 1941 р. доцент сільськогосподарських наук І. Герман у статті про природні багатства наголошував: «Україна по своїх ґрунтово-кліматичних умовах є надзвичайно багатою сільськогосподарською країною. Різноманітність родючих ґрунтів, достатня кількість опадів та сонячного світла забезпечують гарний розвиток рослин. На Україні маємо можливість культивувати біля 65 різних видів зернових, зернобобових, олійних, етеро-олійних та прядивних культур, 20 видів технічних культур; 14 видів корінняків та біля 45 видів кормових культур... Вся флора України нараховує біля 140 тисяч видів і підвидів різних рослин, з них лише 15 % має технічну і технологічну характеристику. Решта залишається ще не вивченою з цього боку»³⁷. Автор підкреслював, що багаті рослинні ресурси ставлять Україну на почесне місце серед країн світу і відкривають перспективи для широкого використання цього потенціалу. Водночас він вказував на проблему невикористаних можливостей: упродовж майже 24 років радянської влади сільське господарство України не досягало тієї продуктивності, яку дозволяли природні умови. Тобто публікація І. Германа мала подвійне значення: з одного боку, вона інформувала про унікальні

аграрно-економічні можливості України, а з іншого — критикувала наслідки радянської економічної політики, що гальмувала розвиток продуктивних сил. Через такі тексти «Дніпрові хвилі» виконувала ще одну функцію — формування уявлення про Україну як самодостатню, ресурсно багату країну, здатну до відродження й розвитку на власних основах.

Цінні свідчення про атмосферу перших місяців окупації та внутрішнє життя редакції залишив учасник підпілля Є. Стахів, який прибув до Кременчука 25 вересня 1941 р. У своїх спогадах він зазначав, що до середини жовтня ситуація в місті залишалася відносно спокійною: газета регулярно виходила, друкуючи патріотичні статті та матеріали з історії України. Мемуарист деталізує склад місцевої групи ОУН, називаючи імена Володимира Вережаки (перекладача в німецькій армії), Богдана Мазяра та Павла Дябога. Осердям цього руху була редакція «Дніпрової хвилі» на чолі з Михайлом Щепанським. Автор спогадів перелічує активних співробітників, які допомагали випускати газету: Надю Мойленко, Люсю Черненко (доньку працівника друкарні) та секретарку на прізвище Цибуля³⁸. Масштаб впливу видання сягав далеко за межі Полтавщини, що також знаходить підтвердження у книзі «Крізь тюрми, підпілля й кордони» Є. Стахова. Зокрема, Є. Стахів, який відвідав редакцію разом зі своїм побратимом Іваном Климом, описує зустріч із гостями з Донбасу (м. Горлівка). Представник учительського кооперативу на прізвище Чумак розповів, що вони прибули вантажівками, маючи за офіційну мету закупівлю на кременчуцькому заводі дефіцитної махорки. Проте, діставшись редакції, озвучили й іншу потребу: «Чули, що тут є гарна газета, хочемо взяти її з собою». Цей епізод красномовно свідчить про те, що Кременчук в умовах окупації перетворився на важливий інформаційний центр, а слава про патріотичну позицію місцевої преси доходила аж до індустріального Сходу.³⁹ Цей випадок має своє підтвердження та пояснення у фахових історичних розвідках, що доводять організований характер візиту. Дослідниця Л. Литвиненко-Анпілова ідентифікує обох фігурантів зустрічі як ключових діячів ОУН на Донбасі: супутник мемуариста Іван Клим очолював похідну групу, що відновлювала підпілля у Юзівці та Горлівці після арештів і відповідала за постачання літератури, а згаданий «голова кооперативу» Чумак фігурує у списках активних членів мережі поруч із іншими підпільниками. Таке поєднання двох осіб свідчить, що поїздка до Кременчука була не випадковою господарською справою, а частиною стратегічної

³⁶ Олешко Б. Наше народне... С. 2.

³⁷ Герман І. Сільськогосподарські ресурси... С. 2.

³⁸ Стахів Є. Крізь тюрми... С. 94.

³⁹ Там само. С. 105.

роботи із забезпечення східних теренів українським друкованим словом⁴⁰.

Навесні 1942 р. підпілля націоналістів у місті Кременчук зазнало втрат — відбулися арешти членів ОУН. Також арешти «накрили» і працівників краєзнавчого музею, учителів шкіл, співробітників міської управи. Михайла Щепанського розстріляли (лише на тій підставі, що той гуртував навколо себе прихильників ОУН)⁴¹. Були заарештовані його найближчі соратники: О. Єфименко, О. Стодоля, П. Воронов, О. Тихий, В. Мостенко, Т. Сапенко, Ф. Бабій, П. Кохнівський та багато інших учасників підпілля. Дружина Дмитра Барковського у своїх спогадах наводила моторошну деталь: у кімнаті для допитів залишилися закривавлені рештки вишиваної сорочки її чоловіка та вибиті зуби⁴². Окрім репресій проти інтелігенції, нацисти жорстоко розправилися і з тими, хто забезпечував практичну діяльність підпілля, передусім порятунок військовополонених. Для їх звільнення критично необхідні були легальні папери. Миколі Зозулі, Олександрю Кривицькому й Олександрю Пацюку вдалося добути велику кількість чистих бланків і посвідчень, скориставшись допомогою «своїх людей» в окупаційних органах. Військові перекладачі Володимир Вержака, Павло Дябога й Богдан Мазар, виконуючи роль посередників між німецькою владою і цивільним населенням, постачали бланки документів, завдяки яким місцеві жителі могли фіктивно «вкупувати» полонених для возз'єднання з родинами. Про трагічну долю цієї групи підпільників розповів провідний діяч ОУН Є. Стахів в інтерв'ю, опублікованому в газеті «Молодь України» від 27 квітня 1993 р. Він згадував, що у складі німецької армії діяла група перекладачів, яких він знав особисто, — Богдан Мазар, Павло Дябога, Володимир Вережака, і всі вони були розстріляні. Описуючи свій візит до Кременчука у 1942 р., Є. Стахів зазначав, що у нього залишилося тяжке враження від міста, де гестапо жорстоко розправилося з українським підпіллям⁴³. Діяльність патріотів, спрямована на відродження національної самосвідомості та створення самостійної держави, становила загрозу для німецького

окупаційного режиму, тому жорстоко придушувалася нацистами.

Тобто можна стверджувати, що діяльність ОУН на Полтавщині, зокрема в Кременчуці, у роки німецької окупації виходила далеко за межі суто політичної агітації, набувши виразного культурно-просвітницького й гуманітарного спрямування. По-перше, осередки руху Опору, очолювані Дмитром Барковським та Михайлом Щепанським, успішно реалізували стратегію використання легальних інституцій як прикриття для націоналістичної роботи. Редакція газети «Дніпрова хвиля», краєзнавчий музей і товариство «Просвіта» трансформувалися в ефективні інструменти «м'якої сили». Через них здійснювалася реінтеграція історичної пам'яті (популяризація традицій УНР, постатей С. Петлюри та Є. Коновальця) і деконструкція радянських ідеологічних міфів, зокрема через оприлюднення правди про Голодомор 1932–1933 рр. і репресії. По-друге, діяльність кременчуцького підпілля мала важливий практичний вимір, спрямований на збереження генофонду нації. Співпраця підпільників із групою військових перекладачів (Володимир Вережака, Богдан Мазар, Павло Дябога) дала змогу налагодити механізм виготовлення фіктивних документів, завдяки чому з німецьких таборів було врятовано значну кількість військовополонених. По-третє, встановлено, що Кременчук виконував функцію важливого комунікаційного та логістичного хабу для похідних груп ОУН, що рухалися на Донбас. Зафіксовані контакти місцевого осередку з підпіллям Сходу України (візит групи Івана Кліма) свідчать про системний характер розбудови націоналістичної мережі та попит на українське друковане слово в індустріальних регіонах.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у проведенні комплексного контент-аналізу публікацій газети «Дніпрова хвиля» за тематичними блоками (історія, аграрна політика, культура) для глибшого розуміння методів впливу на масову свідомість. Окремої уваги потребує дослідження міжрегіональних зв'язків, зокрема комунікації між осередками ОУН Полтавщини та іншими регіонами України, що дасть змогу реконструювати цілісну мапу підпільної мережі. Важливим є також вивчення духовного життя в окупації, а саме ролі націоналістів у відродженні релігійних громад і взаємодії з духовенством.

Наприкінці автори висловлюють вдячність редакційній колегії часопису «Київські історичні студії» за професійну підтримку в цьому дослідженні.

⁴⁰ Литвиненко-Анпілова Л. Діяльність Організації українських націоналістів у м. Юзівка (Донецьк) в 1941–1943 роках. *Київські історичні студії*. Київ, 2025. № 2 (21). С. 54–56. DOI: <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2025.25>

⁴¹ Христенко О. Маловідомі сторінки життя... С. 599.

⁴² Заїка Ю. Дмитро Барковський — борець... URL: <https://poltava.to/project/7456/> (дата звернення: 10.08.2025).

⁴³ Штанько С. То що ж було у Краснодарі? 1993. 27 квітня.

REFERENCES

- Deiak, T., & Haiyovi, M. (2013). Do 84-yi richnytsi stvorennia OUN. [in Ukrainian]. <https://trubyna.org.ua/novyny/do-84-ji-richnytsi-stvorennia-oun/>
- Isaiuk, O. (2019). Merezha sprotyvu chleniv OUN(b), uviaznenykh u kontstabori Aushvits: pryklad transformatsii taktyky vyzhyvannia v taktyku sprotyvu na osnovi dosvidu pidpilnoho protystoiannia [A Network of OUN(B) Members' Resistance Imprisoned in the Auschwitz Concentration Camp: An example of the transformation of survival tactics into resistance tactics based on the experience of underground confrontation]. In M. Romaniuk (Ed.), *Contemporary Era*, 7, 108–123 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.33402/nd.2019-7-108-123>
- Kapustian, H. (2017). Povsiakdennia v okupovanomu Kremenchutsi (1941–1943 r. r.). *Visnyk of the Lviv University. Series History*, 53, 376–384 [in Ukrainian].
- Khrystenko, O. (2023). Malovidomi storinky zhyttia profesora S. Yu. Haievskoho (Yepyskopa Sylvestra). Abstracts of Papers'23: *Naukova spadshchyna vchenoi Viry Zhuk (1928–2008)*, 590–607, Poltava [in Ukrainian].
- Klimov, O. (2010). OUN ta UPA na Poltavshchyni. [in Ukrainian]. <https://poltava.to/news/5516/>
- Lisina, S. (2021). Pravovi dokumenty OUN: ofitsiini dzherela diialnosti natsionalistychnoi orhanizatsii [OUN Legal Documents: Official sources of activity of the nationalist organization]. In Yu. Stetsyk (Ed.), *Problems of Humanities*, 8 (50), 217–221 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.24919/2664-3715.8/50>
- Lyseiko, Ya. B., & Melnyk, R. P. (2018). Ideine stanovlennia ta diialnist Petra Fedoriva do pochatku Druhoi svitovoi viiny. In V. P. Andrushchenko (Ed.), *Hileya. Scientific bulletin*, 139 (12), 80–63 [in Ukrainian].
- Lytvynenko-Anpilova, L. (2025). Diialnist Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv u m. Yuzivka (Donetsk) v 1941–1943 rokakh [The Activity of Ukrainian Nationalists in Yuzivka (Donetsk) City in 1941–1943]. *Kyiv Historical Studies*, 2 (21), 51–60 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2025.25>
- Paraniak, P. R. (2014). Problemy politychnoi tolerantnosti v ideiakh mytropolyta Andreia Sheptytskoho. Abstracts of Papers'14. *Suchasna nauka v merezhi Internet*, Kyiv [in Ukrainian].
- Revehuk, V. (2010). *Poltavshchyna v roky radiansko-nimetskoï viiny*. Poltava: Dyvosvit [in Ukrainian].
- Revehuk, V. (2014). The OUN-M Expeditionary Groups in Poltava Region (1941–1942). In M. Lytvyn (Ed.), *Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood*, 24, 158–166 [in Ukrainian].
- Stakhiv, Ye. (1995). *Kriz tiurmy, pidpillia y kordony. Povist moho zhyttia*. Kyiv: Rada [in Ukrainian].
- Tsytskhvaia, V. M. (2021). Formuvannia idei ukrainskoho natsionalizmu na pochatku XX st. ta stvorennia OUN. In Yu. D. Boichuk (Ed.), *Visnyk Skovorodynivskoi akademii molodykh uchenykh*, 217–221 [in Ukrainian].
- Yaremko, Ya. P., & Holovchanska, M. I. (2024). Natsionalno-vyzvolnyi rukh kriz pryzmu ukrainskoho viiskovoho leksykonu. Abstracts of Papers'24. *Suchasni tendentsii rozvytku naukovykh doslidzhen*, 492–501, Boston [in Ukrainian].
- Yaroshchuk, I., Zarembo, S., & Demianenko, A. (2025). Vplyv OUN na formuvannia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti. Abstracts of Papers'25. *Current Problems of the Development of Science: Trends and innovations*, 141–146. Oslo [in Ukrainian].
- Yevselevskiy, L. I. (1993). *Kremenchuk v roky Velykoi Vitchyznianoï viiny. Do 50-richchia vyzvolennia Kremenchuka vid nimetsko-fashystykykh zaharbnykiv*. Kremenchuk: Kremenchutska miska drukarnia [in Ukrainian].
- Zaika, Yu. (2022, August 24). *Dmytro Barkovskiy — borets za nezalezhnist, diiach pidpillia OUN u Kremenchutsi, virmnyi syn Ukrainy*. Internet-vydannia "Poltavshchyna" [in Ukrainian]. <https://poltava.to/project/7456/>

Дата першого надходження статті до редакції: 25.08.2025 р.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.01.2026 р.

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026 р.



Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)